

IRENEUSZ KAMIŃSKI

UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

IRRREEK@TLEN.PL

ORCID: 0000-0002-2331-4569

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2025.011>

SYJONIZM RELIGIJNY (MISTYCZNY) Z 1. POŁOWY XIX WIEKU JAKO PREKURSOR SYJONIZMU POLITYCZNEGO ORAZ ŻYDOWSKIE PROROCTWO O PRZYJŚCIU MESJASZA W 1840 ROKU

Streszczenie. Praca wskazuje na wagę niedocenianej dotąd fali osadnictwa Żydów w Palestynie z 1. połowy XIX wieku, które było m.in. spowodowane przepowiedniami o nadejściu mesjasza, który miał pojawić się w Jerozolimie w 1840 roku. Wielu Żydów twierdziło, iż osiedlając się w Palestynie, przyspieszą nadejście mesjasza, o czym nauczał także Gaon z Wilna (1720–1792). Stworzyli oni bazę dla późniejszych większych migracji. Motywy ich powrotów miały więc charakter religijny (syjonizm mesjanistyczny), co miało znaczny wpływ na powstanie syjonizmu politycznego pod koniec XIX wieku. Dzięki wysiłkom syjonistów religijnych syjonizm jako całość zyskał swoją narodowo-religijną specyfikę i nadał te sakralne cechy obecnemu państwu Izrael.

Słowa kluczowe: Gaon z Wilna, Abraham Izaak Kook, przyjsie mesjasza w 1840 roku, osadnictwo żydowskie w Palestynie w 1. połowie XIX wieku, syjonizm mesjanistyczny.

Abstract. Religious (Mystical) Zionism of the First Half of 19th Century as a Precursor to Political Zionism and the Jewish Prophecy of the Coming of the Messiah in 1840. The paper points out the importance of the hitherto underestimated wave of Jewish settlement in Palestine from the first half of the 19th century, which was caused, among other things, by prophecies about the coming of the messiah, who was to appear in Jerusalem in 1840. Many Jews claimed that by settling in Palestine they would hasten the coming of the messiah, a doctrine which was also taught by Gaon of Vilnius (1720–1792). These set-

tlers formed the base for later larger migrations. Thus, the motives for their return were religious in nature (Messianic Zionism), which had a significant impact on the emergence of political Zionism in the late 19th century. Thanks to the efforts of religious Zionists, Zionism as a whole gained its national-religious specificity and lent this transcendental aspect to the current state of Israel.

Keywords: Gaon of Vilnius, Abraham Isaac Kook, the coming of the messiah in 1840, Jewish settlement in Palestine in the first half of the 19th century, messianic Zionism.

Powszechnie uważa się, że historia syjonizmu, który miał doprowadzić do utworzenia państwa Izrael, sięga lat końcowych XIX wieku, lecz chodzi w tym wypadku o syjonizm polityczny¹. Fenomen ten chce uchodzić za ruch czysto świecki i tak zazwyczaj się o nim twierdzi. Jednak zanim pojawił się syjonizm polityczny, jego prekursorem było opisywane tu zjawisko, które można określić mianem „syjonizmu mesjanistycznego”, „syjonizmu mistycznego” czy „syjonizmu religijnego”, który oczywiście miał charakter wyłącznie czy głównie religijny. Należy uznać, iż syjonizm mistyczny, który narodził się na przełomie XVIII i XIX wieku, a swoją kulminację przechodził ok. 1840 roku, poprzedzał syjonizm polityczny. Okazuje się bowiem, iż dzisiejsza społeczność żydowska w Izraelu może sięgać i nawiązywać swoimi korzeniami do dużej fali imigracji już z końca I połowy XIX wieku, kiedy to – zainspirowani oczekiwaniem na przyjście mesjasza w 1840 roku – tysiące Żydów z całego Imperium Osmańskiego, Afryki Północnej i Europy Wschodniej przenosiło się do Palestyny, dążąc do zamieszkania najlepiej w Jerozolimie lub jej pobliżu. Z powodu upowszechnienia się tego proroctwa wybuchło prawdziwe mesjańskie przebudzenie wśród Żydów we wszystkich tych rejonach. Ustalono ten rok, w którym miało się dokonać odkupienie i powrót mesjasza, opierając się na pewnej wzmiance mówiącej o żydowskim 5600 roku (czyli o 1840 r.), którą odnaleziono i odpowiednio zinterpretowano w głównym dziele kabalistycznego mistycyzmu żydowskiego – w księdze *Zohar*. Argument za trafnością tej przepowiedni był na tyle przekonujący, że zmotywował tysiące Żydów z wielu części świata do przeniesienia się do Ziemi Świętej w latach 1808–1840. Ta

¹ Syjonistyczne idee powrotu „na Syjon” znane były Żydom już od czasów wygnania babilońskiego (586–538 r. p.n.e.). Określenie syjonizm pochodzi z końca XIX w., a można spotkać opinię, iż „syjonizm jest nowym słowem dla rzeczy bardzo starej” – zob. Max Nordau, *Zionism. Its History and Its Aims* (New York: Federation of American Zionists, 1905), 4.

ówczesna imigracja żydowska do Palestyny miała, więc korzenie religijne, mesjanistyczne, a nie polityczne.

Gorliwi Żydzi, którzy ufali, że odkupienie rozpocznie się w 1840 roku, stali na stanowisku, iż są zobowiązani do podjęcia działań, które ułatwiłyby odkupienie i przyjście mesjasza, a ich motywacje były typowo religijne. Uznali, że mogą współpracować z Bogiem poprzez swoją aktywność i przez to wpłynąć na przyspieszenie przyjścia mesjasza. Wierzyli, że to wydarzenie miało przynieść odkupienie dla Żydów, a aby to mogło nastąpić, sami muszą przygotować i wytyczyć drogę dla swojego zbawcy. Elementem tego miało być wypełnienie przykazania, które mówiło o konieczności zamieszkania przez nich ponownie na ziemi Izraela. Zatem chcąc przygotować drogę dla mesjasza, musieli zamieszkać na tej świętej ziemi – jak wierzyli. Skupiali się na koncepcji odkupienia poprzez mesjański aktywizm, który dominował także wśród uczniów rabina Eliasza ben Salomona Zalmana (Gaon z Wilna 1720–1797).

Rabin ten był jednym z najbardziej wpływowych autorytetów talmudycznych od czasów średniowiecza oraz nauczycielem judaizmu rabbiniczno-talmudycznego. Ocenia się, że miał ogromny wpływ na ukształtowanie się obecnego charakteru judaizmu. Uchodzi także za prekursora syjonizmu, ponieważ uważał, że Żydzi powinni zamieszkać w Palestynie. Zabiegał o odnowienie osadnictwa żydowskiego w Palestynie, tak aby cały ten kraj był zamieszkanym przez mądrych i moralnych Żydów („ludzie traktatu”). Miało to utorować drogę do przyjścia mesjasza – otworzyć mu drogę na ziemię, a Gaon z Wilna wierzył, że meszjasz nadejdzie w 1840 roku, czyli w żydowskim roku 5600. Także grupy jego uczniów w liczbie ok. 500 osób, które określały się jako peruszymowie (*perushim*, hebr. oddzieleni), w ramach swojej działalności mesjańskiej zaczęły migrować do Palestyny – również do Jerozolimy. Uczniowie Gaona z Wilna starali się oddzielać od tego, co uważali za nieczyste w otaczającym ich społeczeństwie europejskim i to była główna przyczyna ich migracji do Palestyny. Innym oczywistym powodem była chęć spotkania z mesjaszem, który – jak wierzyli – miał pojawić się w Jerozolimie. W zasadzie to ich określenie: *perushim* było tą samą nazwą, której używali w starożytności biblijni faryzeusze. Jednakże ówcześni peruszymowie w żaden sposób nie twierdzili, że są następcami faryzeuszy. Utworzyli organizację, którą nazywali *Chazon Tzion* (Prorocstwo / Wizja Syjonu). Zamierzali realizować trzy cele:

- (1) odbudowa Jerozolimy jako centrum świata,
- (2) przyspieszenie zakończenia żydowskiego rozproszenia,
- (3) zasiedlenie przez Żydów obszarów Palestyny.

Zwolennicy Gaona z Wilna – peruszymowie migrowali do Palestyny co najmniej w trzech dużych grupach. Pierwsza wyruszyła w 1808 roku pod przewodnictwem ucznia Gaona z Wilna, rabina Menachema Mendla ze Szklowa (zm. 1827). Osiedlili się oni w Jerozolimie. Kolejne dwie grupy wyruszyły w 1809 roku; jedna pod przewodnictwem rabina Sañadya Ben Rabin Noson Nota z Wilna; a druga na czele z rabinem Yisroel ben Szmuel ze Szklowa. Z Litwy do Konstantynopola podróżowali pieszo, konno i wozami, a następnie statkiem. Podróż trwała ok. 15 miesięcy i była bardzo niebezpieczna ze względu na toczące się wówczas w Europie wojny napoleońskie. Te grupy osiedliły się w Sefed, a w 1816 roku część z nich przeniosła się do Jerozolimy. Trzecia, ostatnia grupa przybyła z Litwy w 1812 roku. Dotarcie do brzegów Palestyny nie było jednak końcem ich podróży, ponieważ w tym czasie obowiązywał zakaz osiedlania się Żydów aszkena-zyjskich w Jerozolimie, który wydało Imperium Osmańskie. Zakaz obowiązywał od początków XVIII wieku, kiedy to wielu Żydów aszkenezyjskich wypędzono z tego miasta i zakazano im powrotu. Podczas gdy niektórym udało się ominąć te trudności, wchodząc do Jerozolimy w przebraniu Żydów sefardyjskich, większość peruszymów udała się do Safed, gdzie dołączyli do silnej społeczności sefardyjskiej, która tam mieszkała od dawna. Ponieważ rozwój rolnictwa u Żydów był postrzegany jako znak zbliżającego się odkupienia i przyjścia mesjasza, imigranci przywieźli ze sobą narzędzia, aby móc przestrzegać przykazań biblijnych związanych z uprawą roli w Ziemi Świętej. Osadnictwo uczniów Gaona z Wilna, peruszymów i wielu innych grup żydowskich w Palestynie, wspierał żydowski filantrop i przedsiębiorca z Londynu sir Moses Haim Montefiore (1784–1885). Osadnictwo to było jedną z pierwszych współczesnych migracji Żydów do Palestyny, chociaż imigracje chasydzkie odbywały się tam już w latach 80. XVIII wieku. Zatem okazuje się, że to litewscy Żydzi byli prekursorami licznych osiedleń żydowskich w Palestynie, co wiązało się z ich oczekiwaniem na nadejście mesjasza i na nastanie Tysiącletniego Królestwa Dawidowego².

² Walter Homolka, "The messianic concept in modern Judaism," *Teologia i Moral-*

W 1. połowie XIX wieku na terenach Polski i Litwy pojawili się tzw. tarnicy. Była to nazwa żydowskiego ruchu mesjańskiego, a wierzyli, iż zbawienie i mesjasz nadejdą także w żydowskim 5600 roku, czyli w 1840 roku, co oznaczało też przejście do ery mesjańskiej, czyli koniec naszego świata. Nazwa ruchu pochodzi od dwóch hebrajskich liter *taf* i *resz*, których wartość liczbowa wynosi 600. Tarnicy swe ustalenia opierali również na gematrycznych wyliczeniach daty zbawienia z tetragramu, który przedstawiony był w świętej dla kabalistów księdze *Zohar*, a której autorzy twierdzili, iż po zburzeniu Świątyni dwie ostatnie litery tetragramu – *waw* i *he*, symbolizujące męski i żeński aspekt bóstwa: Świętego Błogosławionego i Szechinę – zostały rozdzielone, a w ten sposób niejako Bóg uległ podziałowi. Wartość liczbowa *he* wynosi 5, zaś *waw* 6. Stąd wniosek, że proces jednoczenia się Boga i zbawienia rozpoczął się po upływie 5 milleniów, konkretnie mówiąc, w 60. roku szóstego millenium (żydowski rok 5060 = 1300 r. n.e.), który zakończyć się miał w roku żydowskim 5600 (1840 r. n.e.). Przedstawicielem tego ruchu był Issachar Dow Ber z Radoszyc w Polsce (Święty Starzec, 1765–1853). Przyłączali się do nich niektórzy sabatajczycy, chasydzi, a nawet ich przeciwnicy misnagdzi (żydowscy zwolennicy oświecenia – *haskali*)³. Wielu z nich wyjechało do Palestyny, aby być jak najbliżej nadchodzącego mesjasza i go jak najszybciej powitać. Jednak po tym, jak spotkał ich zawód mesjański w 1840 roku, część z nich nawet przeszła na chrześcijaństwo⁴.

Jehuda ben Szlomo Chaj Alkalaj (1792–1879) był serbskim Żydem i również wzywał rodaków do wyjazdu do Palestyny, by tam oczekiwać na mesjasza, którego przyjsie również zapowiadał na 1840 rok. Swoją wersję mesjanizmu politycznego przedstawił w dziełach: *Przyjemna droga* (1839), *Pokój Jerozolimy* (1841), *Nadchodzący głos* (1848), *Ofiara Judy* (1841). Dążył do zjednoczenia się Żydów, a także oddawania 10% dochodów na fundusz

ność 17, no. 31 (2022): 158; <https://he.wikipedia.org/wiki/12.12.2023> (פרושים_היישוב_הישן); https://en.wikipedia.org/wiki/Vilna_Gaon (12.12.2023); <https://he.wikipedia.org/wiki/12.12.2023> (הגאון_מווילנה).

³ Ireneusz Kamiński, *Historia „końców świata” oraz przepowiednie. Apokaliptyka w datach, czyli kiedy koniec? (część druga – XII–XVII w.)* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE, 2021), 236–288.

⁴ Jan Doktor, „Sabbataizm,” *Gnosis*, no. 11 (1999), https://www.gnosis.art.pl/numery/gn11_doktor_sabbataizm.htm (09.09.2020); https://www.jhi.pl/psj/Issachar_Dow_Ber_z_Radoszyc (09.09.2020); <https://www.jhi.pl/psj/tarnicy> (09.09.2020).

emigracyjny. Twierdził, iż kiedy w Palestynie pojawią się osady żydowskie, natychmiast pojawi się tam najpierw mesjasz syn Józefa, a po nim mesjasz syna Dawida. Ostrzegał Żydów, którzy nie przystąpią do jego idei, iż spotka ich nieszczęście. Namawiał do tworzenia banków i funduszy, które miały być przeznaczone na zakup ziemi od Arabów. Później przyczynił się do założenia w 1860 roku organizacji *Alliance Israelite Universelle*⁵.

W tym czasie także wielu innych Żydów (obok wspomnianego ruchu tarników i peruszimów) było przekonanych, iż mesjasz przybędzie na świat w 1840 roku (w 5600 r. datacji żydowskiej). W związku z tym, dokładnie tego roku do Palestyny przybyło dużo więcej imigrantów, aby tam oczekiwać mesjasza, który jak sądzili, pojawi się najpierw w Jerozolimie⁶.

Kiedy mesjasz nie nadszedł zgodnie z oczekiwaniami w 1840 roku, nastąpił oczywiście wśród przesiedleńców duży kryzys, który miał wpływ na pionierskie społeczności żydowskie, specjalnie przybyłe do Palestyny na to spodziewane eschatologiczne wydarzenie – spotkanie z mesjaszem. Nie bacząc na rozczarowanie po 1840 roku pozostali nadal na miejscu i rozwijali się pomimo trudności i prześladowań. Osadnicy ci stworzyli wczesną bazę dla późniejszych większych migracji Żydów do Ziemi Świętej. Jerozolima od ok. 1844 roku miała największą populację żydowską ze wszystkich miast w Palestynie, a już od 1852 roku Żydzi stanowili w niej większość. Te wszystkie wydarzenia związane z ruchem syjonizmu mesjanistycznego rzucają nowe, ważne światło na historię mesjanistycznego judaizmu i trendy ideologiczne, które poprzedzały i dały początek nowoczesnemu syjonizmowi politycznemu z końca XIX wieku, co ostatecznie doprowadziło do powstania współczesnego państwa Izrael ponad sto lat później, czyli w 1948 roku⁷.

⁵ Jerzy Ochman, „Religia w służbie polityki. Mistyka syjonizmu religijnego,” *Studia Europaea Gnesnensia*, no. 13 (2016): 136–137.

⁶ Walter Homolka, „The messianic concept in modern Judaism,” *Teologia i Moralność* 17, no. 31 (2022): 158.

⁷ Arie Morgenstern, *Hastening redemption. Messianism and the resettlement of the land of Israel* (Oxford – New York: Oxford University Press, 2006), https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780198041665_A24390018/preview-9780198041665_A24390018.pdf (12.12.2023), https://books.google.pl/books?id=N4q25b69yQ8C&lp=PA201&p=PA201&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (12.12.2023), <https://www.amazon.com/Hastening-Redemption-Messianism-Resettlement-Israel/dp/0195305787> (12.12.2023).

Później także wielu Żydów twierdziło, że osiedlając się na terenie Palestyny, przyspieszają w ten sposób czas nadejścia mesjasza, a tym samym własne odkupienie, czyli urzeczywistniają erę mesjańską. Zaludnienie Palestyny przez Żydów było nawet postrzegane jako konieczny warunek wstępny przybycia mesjasza. Takie poglądy głosił później np. Abraham Izaak Kook (Awraham Jicchak Kuk, Abraham Izaak Kuk, Ha-Raw, 1865–1935) pierwszy naczelnny rabin aszkenazyjczyków w Palestynie. Twierdził, że naród żydowski i Ziemia Izraela były mistycznie i nierozdzielnie związane duchem Bożym, a ruch syjonistyczny, nawet w swojej najbardziej świeckiej formie, był boskim narzędziem w niesieniu odkupienia, które jest blisko. Interpretował syjonizm zgodnie z kabalistyczną koncepcją „praktycznego mesjanizmu”, która łączy boskie odkupienie z działaniami ludzi. Według niego powrót na Syjon i ustanowienie żydowskiej ojczyzny w Izraelu doprowadzi do odkupienia i ery mesjańskiej. Przyczynił się do kształtowania ideologii syjonizmu religijnego, a budując podstawy współczesnego żydowskiego mesjanizmu, wspierał kolonizację Palestyny i w ten sposób pomagał w tworzeniu państwa żydowskiego. Podobne poglądy wyraża dziś tzw. Blok Wiernych (*Gush Emunim*), oficjalnie powstały w latach 60. XX wieku w Izraelu. Ten ruch społeczno-religijny nawołuje do zasiedlenia przez Żydów wszystkich ziem tzw. Wielkiego Izraela, w tym szczególnie obszarów zajętych w wyniku wojny sześciodniowej w 1967 roku (Zachodniego Brzegu, Wzgórz Golan, Strefy Gazy i Synaju), a założyciele ruchu wzywają do narodowego przebudzenia w duchu judaizmu oraz do zwiększenia osadnictwa Żydów w Izraelu. Ideologia ruchu odwołuje się do żydowskiego mesjanizmu i fundamentalizmu, traktując osadnictwo żydowskie jako religijny nakaz zapisany w *Torze*, ale także jako sposób na przyspieszenie nadejścia mesjasza. Zwolennicy ruchu, będąc pobożnymi Żydami, postrzegają jednak świeckie państwo Izrael jako narzędzie, przez które Bóg przynosi odkupienie⁸.

W pewnym sensie, współczesny syjonizm można uznać również za przejaw żydowskiego mesjanizmu politycznego, według którego dzisiaj-

⁸ Kuk Abraham Izaak, <https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/3017-kuk-abraham-izaak> (12.12.2023); Yehudah Mirsky, *Abraham Isaac Kook*, <https://www.myjewishlearning.com/article/abraham-isaac-kook/> (12.12.2023); Rabbi Ed Snitkoff, *Gush Emunim*, <https://www.myjewishlearning.com/article/gush-emunim/> (12.12.2023).

sze państwo Izrael jest państwem świętym, usankcjonowanym przez Boga (rabin A. I. Kook), mimo że pod względem ustroju i swojego prawa jest to państwo przecież typowo świeckie (choć oczywiście są i tacy, którzy twierdzą, iż ta świeckość jest tylko pozorna i powierzchowna)⁹. Współczesny syjonizm polityczny byłby w takim ujęciu zsekularyzowaną formą mesjanizmu (syjonizmu religijnego).

Jednak należy przyznać, iż jeśli chodzi o początki syjonizmu, to jako idea jest on o wiele starszy i sięga znacznie głębiej niż do XIX czy XVIII wieku. Już żydowski dyplomata, urodzony w Portugalii Józef Nasi (Józef Nassi, João Miquez, Yasef Nassi, 1524–1579), który był dostojnikiem i ministrem w Imperium Otomańskim, twierdził, że jedyną przyszłość Żydzi mają „na własnej glebie”, czyli chodziło o powtórne zamieszkanie ich w Palestynie. J. Nasi został – z ramienia Turcji – zarządcą zdobytego uprzednio od Weneccjan księstwa Naksos położonego na archipelagu Cyklad (dziś Grecja). Myśl ta była też wyrażana przez mesjanistyczny ruch sabatajczyków (Sabataj Cwi, 1626–1676)¹⁰. Również władca republikańskiej Anglii, Szkocji i Irlandii, radykalny purytanin (kalwinista) Oliver Cromwell (1599–1658), który rządził w latach 1653–1658 jako lord protektor, także formułował pomysły powrotu Żydów do Palestyny. Po zgładzeniu króla Anglii i Szkocji Karola I Stuarta (1600–1649, król od 1625 r.) i zniesieniu ustroju monarchicznego, lord protektor stwierdził – opierając się na swoim purytańskim światopoglądzie – iż pomoże Anglikom w osiągnięciu czystości moralnej, koniecznej do przetrwania siedmioletniego okresu „Wielkiego Ucisku” i przyjęcia powracającego na ziemię Jezusa Chrystusa, a później do życia w Tysiącletnim Królestwie Bożym na ziemi. Te eschatologiczne wydarzenia miały być poprzedzone – według jego interpretacji Pisma Świętego oraz innych purytanów – zgromadzeniem wszystkich Żydów w Palestynie dla odbudowy świątyni Salomona (Świątyni Jerozolimskiej zburzonej w 70 r. n.e. przez Rzymian). Te idee były także podstawą do stworzenia w ówczesnej Anglii politycznego ustroju państwa, który miał charakter purytański (kalwiński). Lord protektor zniósł także w 1656 roku zakaz osiedlania

⁹ Piotr Jaroszyński, „Mesjanizm,” w *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. Andrzej Maryniarczyk (Lublin: Polskie Towarzystwo św. Tomasza z Akwinu, 2006), vol. VII, 77.

¹⁰ Ireneusz Kamiński, *Historia „końców świata” oraz przepowiednie. Apokaliptyka w datkach, czyli kiedy koniec? (część druga – XII–XVII w.)* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE, 2021), 236–268.

się Żydów w Anglii, który obowiązywał tam od czasów wypędzenia ich przez króla Edwarda I Długonogiego (1239–1307, król Anglii od 1272 r.). O. Cromwell również oświadczył, iż jego kraj zobowiązuje się do utworzenia w Palestynie państwa Izrael, zaś siebie widział jako realizatora tych politycznych planów. Uwzględniając kontekst tych wydarzeń, niektórzy stwierdzają, iż w zasadzie aż do końca XIX wieku syjonizm był wyłącznie i jedynie pewnym projektem polityczno-religijnym autorstwa anglosaskich purytanów najpierw z Anglii, potem także z USA, do którego dopuszczona była tylko żydowska elita. Co ciekawe, w 1749 roku nieślubny syn króla Augusta II Mocnego (1670–1733, król Polski 1687–1706, 1709–1733) książę Maurycy Saski (1696–1750) zgłosił swoją kandydaturę na władcę przyszłego żydowskiego państwa w Palestynie. Natomiast w 1777 roku żydzi z Polski: rabin Izrael z Połocka, Mendel z Witebska i Abraham z Kalisza wyruszyli do Palestyny i stamtąd wzywali listami swoich współwyznawców do osiedlania się w Palestynie¹¹. Takie apele wśród Żydów pojawiały się co jakiś czas, w zasadzie od czasów ich wygnania i rozproszenia z Palestyny w czasach rzymskich.

Jeden z prekursorów syjonizmu, niemiecki Żyd i socjalista Mojżesz Hess (1812–1872) w 1862 roku wydał książkę *Rzym i Jerozolima*, gdzie położył kamień węgielny pod program syjonizmu, ale był to syjonizm socjalistyczny (syjonizm pracy), a właśnie data wydania tej książki przez wielu traktowana jest jako narodziny syjonizmu politycznego. W publikacji ogłosił też zarys żydowskiej historiozofii i twierdził tam, iż jedynym rozwiązaniem problemów żydowskich jest kolonizacja Palestyny¹².

Mimo że syjonizm polityczny chciał uchodzić za zjawisko czysto świeckie, to można znaleźć informacje, które mówią o tym, że istnieli Ży-

¹¹ Andrzej Zwoliński, „Judaizm,” w Andrzej Zwoliński, *Encyklopedia końca świata* (Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2009), 171; Thierry Meyssan, *Kto jest wrogiem?* <https://www.salon24.pl/u/izaluka/600872%2Csyjonizm-znalezione-w-internecie> (02.02.2024).

¹² Ralf Balke, *Izrael* (Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 2005), 38; Paul Johnson, *Historia Żydów*, tłum. Mieczysław Godyń, Mirosław Wójcik, Aleksander Nelicki (Kraków: Wydawnictwo Platan, 1994), 369; Isidore Singer, Max Schloessinger, „Moses (Moritz) Hess” w *Jewish Encyclopedia*, red. Cyrus Adler, Emil G. Hirsch, Kaufmann Kohler, www.jewishencyclopedia.com/articles/7649-hess-moses-moritz (24.01.2024); Feliks Koneczny, *Cywilizacja żydowska* (Warszawa: Wydawnictwo CapitalBook.pl, 2019) vol. III, 305; Andrzej Zwoliński, „Judaizm,” w Andrzej Zwoliński, *Encyklopedia końca świata* (Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2009), 171.

dzi, którzy uznawali za mesjasza głównego twórcę ruchu syjonizmu politycznego Theodora Herzla (1860–1904), który był austriackim, niemieckojęzycznym Żydem. Szczególnie dotyczyło to regionów, gdzie Żydzi byli prześladowani, np. w Rosji. Jednak również naczelný rabin Sofii w Bułgarii, lekarz Ruben Bierer (1835–1930), wywodzący się ze Lwowa, ogłosił go mesjaszem¹³. Dla niektórych był tylko „mesjaszem politycznym” – szczególnie dla Żydów zeświecczonych, ale dla innych pozostawał także mesjaszem *stricto* religijnym, bowiem w judaizmie rabinicznym te dwie postacie mesjanizmu są w zasadzie nierozłączne. T. Herzl w 1896 roku opublikował programowe dzieło pt. *Der Judenstaat* (Państwo żydowskie). Pierwszy Kongres Syjonistyczny odbył się w 1897 roku w Bazylei, a było na nim obecnych 16 delegacji z różnych krajów. Zgromadzenie powitało T. Herzla okrzykiem „Niech żyje Król!”, a aby to odpowiednio zrozumieć, należy pamiętać, że w starotestamentowym mozaizmie (forma judaizmu) istniała także koncepcja „króla-mesjasza” z rodu Dawida (obok „mesjasza-cierpiącego sługi Jahwe”)¹⁴. Wówczas wielu Żydom wydawało się, iż oto nadszedł Wiek Mesjański i Królestwo Mesjańskie, zaś postać T. Herzla została przez nich wpisana w postać mesjasza. Filozof żydowski i badacz chasydów Martin Buber (1867–1965) napisał, iż T. Herzl wyglądał „jakby był rozświetlony odbłaskiem mesjasza”¹⁵. Padały także stwierdzenia, iż syjonizm polityczny jest nowoczesną i przekształconą formą żydowskiego mesjanizmu religijnego, w wersji już tym razem świeckiej¹⁶. Z biegiem czasu syjonizm zyskiwał

¹³ Jan Gdowski, *Długa historia żydów* (Wrocław: Wydawnictwo Nortom, 2011), 82; Michał Szuldrzyński, „Dwaj Mesjasze,” *Rzeczpospolita e-wydanie* (2019), 09.04.2019 00:01, <https://www.rp.pl/plus-minus/art1374371-michal-szuldrzynski-dwaj-mesjasze> (12.12.2023); Getzel Kressel, „Bierer Rubin,” w *Encyclopaedia Judaica*, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/bierer-rubin> (12.12.2023); Paul Johnson, *Historia Żydów*, tłum. Mieczysław Godyń, Mirosław Wójcik, Aleksander Nelicki (Kraków: Wydawnictwo Platan, 1994), 425; Andrzej Zwoliński, „Judaizm,” w Andrzej Zwoliński, *Encyklopedia końca świata* (Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2009), 172.

¹⁴ Jacek Bartyzel, „Mesjanizm,” w *Encyklopedia polityczna*, red. Jacek Bartyzel, Bogdan Szlachta, Adam Wielomski (Radom: POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2007), vol. I, 220.

¹⁵ Paul Johnson, *Historia Żydów*, tłum. Mieczysław Godyń, Mirosław Wójcik, Aleksander Nelicki (Kraków: Wydawnictwo Platan, 1994), 417.

¹⁶ Feliks Koneczny, *Cywilizacja żydowska* (Warszawa: Wydawnictwo CapitalBook.pl, 2019) vol. III, s. 298.

poparcie polityczne, a T. Herzl uzyskiwał dostęp do wszystkich liczących się w Europie postaci, w tym do wpływowych polityków. Padały również różne propozycje miejsca na państwo dla Żydów (np. Cypr, Uganda, Egipt, Argentyna, Madagaskar). Do dziś w Izraelu można spotkać Żydów, którzy uważają, iż mesjasz już przyszedł i był nim właśnie T. Herzl i że żyjemy dziś w nowej erze, epoce mesjańskiej i czasie końca świata, czego widzialnym dowodem jest restytucja państwa Izrael w 1948 roku¹⁷. Do dziś T. Herzl jest nazywany „wizjonerem państwa” i ojcem współczesnego politycznego syjonizmu, a w efekcie jest też oficjalnie uznany za jednego z twórców państwa Izrael, przez struktury i ideologię tego państwa.

Dla ortodoksyjnych Żydów czysto świecki, polityczny syjonizm z końca XIX wieku jest poważnym grzechem, ponieważ jest przez nich rozumiany jako bluźniercze i sekularne zniekształcenie jednego z najważniejszych oraz najbardziej świętych wierzeń judaizmu. Powrót do Syjonu stanowi część boskiego planu, w którym Żydzi mieli być przewodnikami całej ludzkości. Dopiero przysłany przez Boga mesjasz miał ich zaprowadzić do Syjonu. Twierdzą, iż świecki syjonizm nie ma nic wspólnego z tymi wierzeniami. Jest on bowiem – a tak go postrzegają – próbą rozwiązania ludzkich problemów Żydów, związanych z brakiem ich akceptacji i ich bezdomności państwowej, za pomocą czysto ludzkich – świeckich, a zatem niebożych – środków, czyli poprzez stworzenie świeckiego państwa Izrael. Uznano, iż świeckie państwo jest również niezgodne z nakazem rządów oligarchicznych, co nakazuje Księga Wyjścia (roz. 3). Ortodoksyjni rabini ze Wschodniej Europy z pasją przeciwstawiali się syjonizmowi. Twierdzono, że syjonizm jest czymś gorszym niż fałszywy mesjasz – uznawano go za fałszywą religię Szatana, a polityczni syjoniści są bezbożni, ponieważ bałwochwalczo wierzą, że w ich mocy jest przyspieszyć zbawienie Izraela i przyjście samego mesjasza. W tym czasie w Środkowej i Wschodniej Europie istniały co najmniej trzy nurty żydowskie:

- (1) chasydzi,
- (2) prąd musar, czyli moralizm, opierający się na pismach ortodoksyjnych uczonych litewskich (tzw. litwacy),

¹⁷ Kamil Popowicz, *Saint-Simon i saintsimoniści – od rewolucji do kolonizacji. Historia pewnej religii (1803–1870)*, (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018), 174.

- (3) nurt ortodoksyjny związany z nazwiskiem Samsona R. Hirscha (1808–1888) o nazwie „Tora i cywilizacja”, który był jednak zwolennikami integracji Żydów z nowoczesnym światem z zachowaniem wszystkich nakazów religijnych – w 1912 roku w Katowicach współzałożyli organizację *Agudat Israel* (Agudas Jisroel; Aguda; ruch agudystyczny), w celu połączenia żydowskich dążeń antysyjonistycznych.

Wszystkie te trzy nurty sprzeciwiały się syjonizmowi politycznemu¹⁸.

Przechodząc do podsumowania, należy stwierdzić, iż obecny syjonizm (polityczny) z przełomu XIX i XX wieku, wywodzi się z syjonizmu religijnego (mesjanistycznego, mistycznego), który rodził się na przełomie XVIII i XIX wieku. Było to związane z pierwszą dużą falą żydowskiej migracji do Palestyny z końca 1. połowy XIX wieku, co wiązało się z żydowskim proroctwem o przyjściu mesjasza w 1840 roku (5600 r. według kalendarza żydowskiego). Od początku swego istnienia syjonizm polityczny jest swoistą kontynuacją szerokiego nurtu mesjanizmu żydowskiego, choć jawnie się do tego nie przyznaje. Syjonizm dziś posiada charakter zdecydowanie bardziej polityczny niż religijny, ale należy go uznać za konsekwencję całościowego, bardzo długiego historycznego rozwoju religijnej idei mesjańskich w kulturze żydowskiej¹⁹. Syjonizm religijny posiada fundamentalny wkład w strategię i ideologię syjonizmu politycznego, co m.in. polegało na nadaniu syjonizmowi, narodowi, państwu i terytorium Palestyny aureoli świętości – sakralizowało je za pomocą *Tory*, żydowskich proroków, *Talmudu*, *Zoharu*, poetów, mistyków i rabinów oraz innych autorytetów²⁰.

¹⁸ Philip Earl Steele, „Syjoniści chrześcijańscy w Europie Środkowo-Wschodniej 1876–1884. Przyczynek do powstania *Hibbat Syjon* pierwszego ruchu syjonistycznego,” w *Żydzi Wschodniej Polski. Seria VII. Między Odessą a Wilnem: Wokół idei syjonizmu*, red. Jarosław Ławski i Ewelina Feldman-Kołodziejuk (Białystok: Wydawnictwo Stowarzyszenia Absolwentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku – Temida 2, 2019), 105–143, [https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11901/1/Żydzi wschodniej Polski 7.pdf](https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11901/1/Żydzi%20wschodniej%20Polski%207.pdf) (02.02.2024), https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11926/1/P_E_Steele_Syjoniści_chrześcijańscy_w_Europie_Środkowo_Wschodniej.pdf (02.02.2024); Paul Johnson, *Historia Żydów*, tłum. Mieczysław Godyń, Mirosław Wójcik, Aleksander Nelicki (Kraków: Wydawnictwo Platan, 1994), 429–430.

¹⁹ Tomasz Jelonek, *Mesjanizm* (Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2009), 188–189.

²⁰ Można nawet spotkać pogląd – wśród dzisiejszych Żydów – iż to państwo Izrael

Ostatecznie to dzięki wysiłkom syjonistów religijnych syjonizm jako całość zyskał swoją narodowo-religijną specyfikę i później nadał te cechy obecnemu państwu Izrael. Do czasów obecnych w ramach syjonizmu funkcjonuje specyficzny nurt syjonizmu religijnego²¹.

BIBLIOGRAFIA

- Balke Ralf. *Izrael*. Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 2005.
- Bartyzel Jacek. „Mesjanizm.” W *Encyklopedia polityczna*, red. Jacek Bartyzel, Bogdan Szlachta, Adam Wielomski. Radom: POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2007, vol. I.
- Doktor Jan. „Sabbataizm.” *Gnosis*, no. 11 (1999), https://www.gnosis.art.pl/numery/gn11_doktor_sabbataizm.htm (09.09.2020).
- Gdowski Jan. *Długa historia żydów*. Wrocław: Wydawnictwo Nortom, 2011.
- Homolka Walter. “The messianic concept in modern Judaism.” *Teologia i Moralność* 17, no. 31 (2022): 158.
https://en.wikipedia.org/wiki/Vilna_Gaon (12.12.2023).
<https://he.wikipedia.org/wiki/12.12.2023> (הגאון מווילנה).
<https://he.wikipedia.org/wiki/12.12.2023> (פרושים_היישוב_הישן).
https://www.jhi.pl/psj/Issachar_Dow_Ber_z_Radoszyc (09.09.2020).
<https://www.jhi.pl/psj/tarnicy> (09.09.2020).
- Jaroszyński Piotr. „Mesjanizm.” W *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. Andrzej Maryniarczyk. Lublin: Polskie Towarzystwo św. Tomasza z Akwinu, 2006, vol. VII.
- Jelonek Tomasz. *Mesjanizm*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2009.
- Johnson Paul. *Historia Żydów*, tłum. Mieczysław Godyń, Mirosław Wójcik, Aleksander Neliński. Kraków: Wydawnictwo Platan, 1994.
- Kamiński Ireneusz. *Historia „końców świata” oraz przepowiednie. Apokaliptyka w datach, czyli kiedy koniec? (część druga – XII-XVII w.)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE, 2021.
- Koneczny Feliks. *Cywilizacja żydowska*. Warszawa: Wydawnictwo CapitalBook.pl, 2019, vol. III.
- Kressel Getzel. “Bierer Rubin.” W *Encyclopaedia Judaica*. <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/bierer-rubin> (dostęp: 12.12.2023).

jest właściwie mesjaszem – zob.: Michał Szuldrzyński, „Dwaj Mesjasze,” *Rzeczpospolita e-wydanie* (2019), 09.04.2019 00:01, <https://www.rp.pl/plus-minus/art1374371-michal-szuldrzynski-dwaj-mesjasze> (12.12.2023).

²¹ Zob. Jerzy Ochman, „Religia w służbie polityki. Mistyka syjonizmu religijnego,” *Studia Europaea Gnesnensia*, no. 13 (2016).

- Kuk Abraham Izaak. <https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/3017-kuk-abraham-izaak> (12.12.2023).
- Meyssan Thierry. *Kto jest wrogiem?* <https://www.salon24.pl/u/izaluka/600872%2Csyjonizm-znalezione-w-internecie> (dostęp: 02.02.2024).
- Mirsky Yehudah. *Abraham Isaac Kook*. <https://www.myjewishlearning.com/article/abraham-isaac-kook/> (dostęp: 12.12.2023).
- Morgenstern Arie. *Hastening redemption. Messianism and the resettlement of the land of Israel*. Oxford–New York: Oxford University Press, 2006.
- Nordau Max. *Zionism. Its History and Its Aims*. New York: Federation of American Zionists, 1905.
- Ochman Jerzy. „Religia w służbie polityki. Mistyka syjonizmu religijnego.” *Studia Europaea Gnesnensia*, no. 13 (2016).
- Popowicz Kamil. *Saint-Simon i saintsimoniści – od rewolucji do kolonizacji. Historia pewnej religii (1803–1870)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
- Singer Isidore, Schloessinger Max. „Moses (Moritz) Hess.” W *Jewish Encyclopedia*, red. Cyrus Adler, Emil G. Hirsch, Kaufmann Kohler. www.jewishencyclopedia.com/articles/7649-hess-moses-moritz (dostęp: 24.01.2024).
- Snitkoff Rabbi Ed. *Gush Emunim*. <https://www.myjewishlearning.com/article/gush-emunim/> (dostęp: 12.12.2023).
- Steele Philip Earl. „Syjoniści chrześcijańscy w Europie Środkowo-Wschodniej 1876–1884. Przyczynek do powstania *Hibbat Syjon* pierwszego ruchu syjonistycznego.” W *Żydzi Wschodniej Polski. Seria VII. Między Odessą a Wilnem: Wokół idei syjonizmu*, red. Jarosław Ławski i Ewelina Feldman-Kołodziejuk. Białystok: Wydawnictwo Stowarzyszenia Absolwentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku – Temida 2, 2019.
- Szułdrzyński Michał. „Dwaj Mesjasze.” *Rzeczpospolita e-wydanie* (2019), 09.04.2019 00:01, <https://www.rp.pl/plus-minus/art1374371-michal-szuldrzynski-dwaj-mesjasze> (dostęp: 12.12.2023).
- Zwoliński Andrzej. „Judaizm.” W Zwoliński Andrzej, *Encyklopedia końca świata*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2009.